

УДК 347.78:001.89:378.4

[https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-12\(58\)-1352-1367](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-12(58)-1352-1367)

Приходькіна Наталія Олексіївна доктор педагогічних наук, професор, головний науковий співробітник відділу дослідницької діяльності університетів, Інститут вищої освіти Національної академії педагогічних наук України, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0001-9965-6912>

БАЛАНС МІЖ ВІДКРИТІСТЮ НАУКОВИХ ДАНИХ ТА ЗАХИСТОМ АВТОРСЬКИХ ПРАВ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПОЛІТИКИ УКРАЇНСЬКИХ ТА ЄВРОПЕЙСЬКИХ УНІВЕРСИТЕТІВ

Анотація: У статті досліджено актуальну проблему досягнення балансу між принципами відкритого доступу до наукових даних та захистом авторських прав у контексті політик українських та європейських університетів. Проаналізовано ключові міжнародні ініціативи у сфері відкритого доступу: Будапештську ініціативу відкритого доступу; Берлінську декларацію про відкритий доступ до наукового знання, ініціативу Plan S, принципи FAIR, Horizon Europe. Розглянуто Закони України «Про авторське право і суміжні права», «Про наукову і науково-технічну діяльність».

Детально охарактеризовано систему ліцензій Creative Commons як основний інструмент правового забезпечення відкритого доступу. Виокремлено три основні шляхи реалізації відкритого доступу: «золотий» (публікація у журналах відкритого доступу з оплатою APC), «зелений» (самоархівування у репозитаріях) та «діамантовий» (публікація без оплати з боку авторів чи читачів).

Проведено порівняльний аналіз інституційних політик університетів Великої Британії (University College London, University of Cambridge), Німеччини, Нідерландів, Фінляндії, Норвегії та України (НаУКМА, КНУ імені Тараса Шевченка, ЛНУ імені Івана Франка, ХНУ імені В.Н. Каразіна). Виявлено суттєві відмінності між українськими та європейськими університетами. Визначено основні виклики для впровадження відкритого доступу в Україні. Наголошено на важливості приєднання українських університетів до міжнародних ініціатив, таких як Декларація DORA та Угода про реформування дослідницької оцінки (CoARA). Запропоновано рекомендації щодо вдосконалення політик відкритого доступу в українських університетах.

Ключові слова: відкритий доступ, авторське право, наукові дані, університетська політика, Creative Commons, FAIR-принципи, інституційні репозитарії, Plan S, відкрита наука, Європейський дослідницький простір, управління дослідницькими даними, наукова комунікація.

Prykhodkina Nataliia Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Chief Research Fellow of the Department of University Research Activities, Institute of Higher Education of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0001-9965-6912>

BALANCING OPEN RESEARCH DATA AND COPYRIGHT PROTECTION: A COMPARATIVE ANALYSIS OF POLICIES AT UKRAINIAN AND EUROPEAN UNIVERSITIES

Abstract: The article investigates the pressing issue of achieving a balance between the principles of Open Access to research data and copyright protection within the context of Ukrainian and European university policies. Key international initiatives in the sphere of Open Access are analyzed, including the Budapest Open Access Initiative, the Berlin Declaration on Open Access to Knowledge in the Sciences and Humanities, the Plan S initiative, the FAIR principles, and Horizon Europe. The Laws of Ukraine "On Copyright and Related Rights" and "On Scientific and Scientific-Technical Activity" are examined. The Creative Commons license system is characterized in detail as the primary tool for the legal provision of Open Access. Three main pathways for implementing Open Access are identified: "Gold" (publication in Open Access journals with Article Processing Charges [APC]), "Green" (self-archiving in repositories), and "Diamond" (publication without payment by authors or readers). A comparative analysis of the institutional policies of universities in Great Britain (University College London, University of Cambridge), Germany, the Netherlands, Finland, Norway, and Ukraine (National University of Kyiv-Mohyla Academy, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ivan Franko National University of Lviv, V.N. Karazin Kharkiv National University) is conducted. Significant differences between Ukrainian and European universities are revealed. The main challenges for implementing Open Access in Ukraine are determined. The importance of Ukrainian universities joining international initiatives, such as the Declaration on Research Assessment (DORA) and the Agreement on Reforming Research Assessment (CoARA), is emphasized. Recommendations for improving Open Access policies in Ukrainian universities are proposed.

Keywords: open access, copyright, research data, university policy, Creative Commons, FAIR principles, institutional repositories, Plan S, open science, European Research Area, research data management, scholarly communication.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку науки характеризується безпрецедентним зростанням обсягів наукової інформації та трансформацією способів її поширення. Цифрова революція відкрила нові можливості для обміну знаннями, водночас загостривши протиріччя між прагненням до максимальної відкритості наукових результатів та необхідністю захисту інтелектуальної власності дослідників (Suber, 2012). Ця дихотомія особливо гостро проявляється в університетському середовищі, де науково-педагогічні працівники одночасно виступають творцями наукового контенту та його споживачами.

Рух відкритого доступу (Open Access), що набув глобального масштабу після прийняття Будапештської ініціативи у 2002 р., ґрунтується на тому, що результати наукових досліджень, особливо, фінансованих державою, мають бути

розміщені у відкритому доступі (Budapest Open Access Initiative, 2002). Однак реалізація цього принципу наштовхується на складну систему авторських прав, традиційні моделі наукового видавництва та різноманітні інституційні бар'єри.

Європейський Союз демонструє послідовну політику підтримки відкритої науки, що знайшло відображення у програмі Horizon Europe та ініціативі Plan S. Водночас українські університети перебувають на етапі формування власних політик відкритого доступу в умовах гармонізації національного законодавства до європейських стандартів. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю пошуку оптимального балансу між забезпеченням широкого доступу до наукових результатів та захистом законних інтересів авторів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика відкритої науки та відкритого доступу до результатів досліджень в ЄС та Україні активно розглядається у сучасному науковому дискурсі. Серед українських учених, які зробили вагомий внесок у дослідження цієї проблематики, слід виділити праці О. Бруй, А. Василенко, Ю. Діденко, І. Драч, А. Загороднього, М. Мар'єнко, Ю. Носенко, О. Орлюк, Т. Ярошенко та ін. Вагомий внесок у розвиток теоретико-методологічних засад відкритої науки в Україні здійснюють науковці Інституту вищої освіти НАПН України О. Бородієнко, І. Драч, В. Луговий, О. Петроє, І. Регейло, О. Слободянюк та ін.

Проблеми відкритої науки та управління науковими даними досліджувалися зарубіжними вченими I. Aalbersberg, G. Appleton, M. Axton, P. E. Bourne, A. J. Brookes, T. Clark, I. Dillo, M. Dumontier, R. Finkers, P. Groth, C. Goble, R. Kok, E. Schultes, M. Thompson, J. Velterop, P. Wittenburg, M. D. Wilkinson, та ін. Вплив відкритого доступу на цитованість публікацій вивчали P. Bath, S. Pinfield, H. Piwowar, J. Salter та ін.

Проблеми інтелектуальної власності і авторського права в умовах відкритої науки досліджували Ю. Капіца, К. Шахбазян, В. Новицький, С. Назаровець, Т. Борисова та ін. Правові аспекти ліцензування Creative Commons вивчали І. Зайцева-Калаур, А. Золотар, Ю. Олещенко, Є. Поливач, Л. Тарасенко, О. Черняк та ін.

Водночас, незважаючи на значний обсяг наукових праць, присвячених окремим аспектам відкритої науки та захисту інтелектуальної власності, проблема досягнення балансу між відкритістю наукових даних та захистом авторських прав у порівняльному контексті політик українських та європейських університетів залишається недостатньо дослідженою, що й зумовлює актуальність даної статті.

Метою статті є проведення порівняльного аналізу політик українських та європейських університетів щодо відкритого доступу до наукових даних та захисту авторських прав, виявлення ключових відмінностей та спільних тенденцій, а також розроблення рекомендацій для вдосконалення інституційних політик українських закладів вищої освіти.

Дослідження базується на комплексному застосуванні методів порівняльного аналізу, контент-аналізу нормативних документів та систематизації емпі-

ричних даних. Джерельну базу дослідження становлять міжнародні декларації та ініціативи у сфері відкритого доступу, законодавчі акти України та ЄС, інституційні політики університетів, а також наукові публікації з проблематики відкритої науки.

Для порівняльного аналізу було обрано університети Великої Британії, Німеччини, Нідерландів, Фінляндії, України. Критеріями аналізу обрано наявність та зміст інституційної політики відкритого доступу, функціонування інституційного репозитарію, використання ліцензій Creative Commons, підтримка принципів FAIR; механізми збереження авторських прав, інтеграція з національними та міжнародними ініціативами.

Виклад основного матеріалу. Відкритий доступ (Open Access) визначається як практика забезпечення онлайн-доступу до наукової інформації, що є безкоштовною для користувача та можлива для повторного використання [14].

Будапештська ініціатива відкритого доступу (Budapest Open Access Initiative – BOAI) стала відправною точкою глобального руху відкритого доступу. Ініціатива виникла за підтримки Інституту відкритого суспільства (Open Society Institute) і об'єднала представників різних наукових дисциплін та країн. У BOAI зазначено, що «відкритий доступ – це вільна доступність [літератури] в публічному Інтернеті, що дозволяє будь-яким користувачам читати, завантажувати, копіювати, поширювати, друкувати, здійснювати пошук або посилатися на повні тексти цих статей [...] без фінансових, правових чи технічних бар'єрів» [12].

Берлінська декларація про відкритий доступ до наукового знання (Berlin Declaration on Open Access to Knowledge in the Sciences and Humanities), підписана у 2003 р., розширила концепцію відкритого доступу за межі наукових публікацій. Декларація визначає внесок у відкритий доступ як такий, що включає «оригінальні результати наукових досліджень, необроблені дані та метадані, вихідні матеріали, цифрові зображення графічних та образотворчих матеріалів, а також наукові мультимедійні матеріали» [11].

Станом на 2025 р. Берлінську декларацію підписали понад 700 організацій з усього світу, включаючи провідні університети та дослідницькі установи. Україна представлена у списку підписантів Національною академією наук України та низкою університетів. Берлінські конференції, що проводяться щорічно з 2003 р., стали важливою платформою для обговорення стратегій та практик відкритого доступу.

Plan S — ініціатива відкритого доступу до наукових публікацій, започаткована у 2018 р. консорціумом cOAlition S, який об'єднує національні дослідницькі агентства та фонди з дванадцяти європейських країн. Ключовий принцип Plan S полягає у тому, що з 2021 р. дослідження, фінансовані учасниками коаліції, мають публікуватися у відкритому доступі під ліцензією CC BY [25].

Plan S структурований навколо десяти принципів, що включають: обов'язкове використання відкритих ліцензій; збереження авторами авторських прав; прозорість ціноутворення на публікаційні послуги; визнання важливості

відкритих архівів та репозитаріїв; невідповідність гібридних журналів основному принципу (за винятком перехідних угод) [24]. Хоча Plan S зустрів певну критику з боку наукової спільноти щодо термінів та методів впровадження, він суттєво вплинув на політику наукового видавництва в Європі.

Принципи FAIR (Findable, Accessible, Interoperable, Reusable), опубліковані у 2016 р. в журналі *Scientific Data* [32], наголошують на здатності машин автоматично знаходити та використовувати дані, що є важливим в умовах зростання обсягів та складності наукових даних.

Принцип Findable (пошук) передбачає присвоєння даним унікальних постійних ідентифікаторів та забезпечення багатих метаданих. Accessible (доступність) означає можливість отримання даних за їх ідентифікатором через стандартизований протокол. Interoperable (сумісність) передбачає використання формальних, загальнодоступних мов публікації результатів дослідження. Reusable (повторне використання) передбачає детальний опис даних із інформацією про їх походження та умови використання.

Принципи FAIR були схвалені лідерами G20 на саміті у м. Ханчжоу (2016) та стали основою для європейської ініціативи European Open Science Cloud (EOSC). Важливо зазначити, що FAIR не тотожний відкритому доступу: дані можуть бути FAIR, але при цьому мати обмежений доступ за умов дотримання певних процедур (as open as possible, as closed as necessary) [17].

Директива ЄС 2019/790 про авторське право та суміжні права на Єдиному цифровому ринку внесла суттєві зміни, зокрема щодо інтелектуального аналізу тексту та даних. Стаття 3 Директиви встановлює обов'язковий виняток з авторського права для наукових досліджень, що дозволяє дослідницьким організаціям та установам культурної спадщини здійснювати відтворення та вилучення творів для цілей наукового аналізу тексту та даних [2]. Важливим елементом Директиви є стаття 15 про права видавців преси та стаття 17 про відповідальність платформ для обміну контентом. Хоча ці положення безпосередньо не стосуються наукових публікацій, вони відображають загальну тенденцію до посилення правової охорони контенту в цифровому середовищі, що може впливати на практики відкритого доступу.

Horizon Europe – рамкова програма ЄС з досліджень та інновацій на 2021-2027 р. з бюджетом близько 95,5 мільярда євро — встановлює обов'язкові вимоги щодо відкритого доступу для всіх фінансованих проєктів. Відповідно до Model Grant Agreement, усі рецензовані публікації, що виникають у результаті фінансування Horizon Europe, мають бути у відкритому доступі після публікації під ліцензією CC BY [19].

На відміну від попередньої програми Horizon 2020, де допускався період ембарго до 12 місяців, Horizon Europe не передбачає жодних затримок з відкриттям доступу. Автори зобов'язані зберігати достатні авторські права для виконання вимог відкритого доступу, а прийнятий рукопис має бути депонований у відкритому репозитарії одночасно з публікацією. Для дослідницьких

даних було запроваджено принцип «настільки відкритий, наскільки можливо; настільки закритий, наскільки необхідно». Бенефіціари зобов'язані підготувати План управління даними та забезпечити відповідність даних принципам FAIR. Витрати на відкритий доступ та управління даними є витратами проєкту [19].

У травні 2023 р. Рада ЄС ухвалила висновки щодо високоякісного, прозорого, відкритого, надійного та справедливого наукового видавництва. У документі зазначено про обов'язковий відкритий доступ до результатів досліджень, фінансованих з публічних коштів, без ембарго та без оплати авторами. Рада підтримує розвиток некомерційних моделей публікації та закликає держави-члени розглянути можливість законодавчого закріплення права вторинної публікації. Право вторинної публікації – це право автора розмістити прийнятий рукопис у відкритому репозитарії через певний час, незважаючи на умови договору з видавцем. Таке право вже регулюється законодавством Німеччини, Нідерландів, Франції та деяких інших країн ЄС. Рада ЄС рекомендує державам-членам оновити національну політику відкритого доступу та сприяти поінформованості дослідників про права інтелектуальної власності [13].

Законодавство України про авторське право регулюється Конституцією України, Цивільним кодексом України, Законом України «Про авторське право і суміжні права» та іншими нормативно-правовими актами. Новий Закон України «Про авторське право і суміжні права» № 2811-IX, прийнятий 1 грудня 2022 р. (чинний з 1 січня 2023 р.), спрямований на гармонізацію українського законодавства з директивами ЄС у сфері інтелектуальної власності, визначає твори наукового характеру як об'єкти авторського права та встановлює термін охорони майнових прав — протягом життя автора та 70 років після його смерті [6]. Важливим аспектом є розширення можливостей для вільного використання творів в освітніх та наукових цілях.

Закон визначає твори наукового характеру як об'єкти авторського права та встановлює перелік випадків вільного використання творів без згоди автора та без виплати винагороди. Зокрема, дозволяється цитування в обсязі, виправданому метою цитування; використання творів для навчання; відтворення примірників твору для особистого некомерційного використання [6]. Важливим аспектом також є імплементація винятку для інтелектуального аналізу тексту та даних відповідно до Директиви ЄС 2019/790. Законодавство України поки що не передбачає права вторинної публікації, яке існує в деяких країнах ЄС.

Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність» № 848-VIII від 26 листопада 2015 р. визначає правові, організаційні та фінансові засади функціонування наукової сфери в Україні. Закон закріплює право наукових працівників публікувати результати своїх досліджень або оприлюднювати їх іншим способом, отримувати, передавати та поширювати наукову інформацію [7].

Законом встановлено вимоги щодо обов'язкового оприлюднення результатів дисертаційних досліджень та передбачено функціонування Національного репозитарію академічних текстів (НРАТ). Однак положення про НРАТ досі не

повністю реалізовані, і система функціонує в обмеженому режимі. Законом також передбачено інтеграцію України до Європейського дослідницького простору, що включає дотримання принципів відкритої науки.

Виокремлюється два основні шляхи реалізації відкритого доступу. «Золотий шлях» передбачає публікацію у журналах відкритого доступу, де витрати на публікацію покриваються авторами або їх установами через Article Processing Charges (APC). «Зелений шлях» полягає у самоархівуванні — розміщенні авторами копій своїх публікацій у відкритих репозитаріях [18]. Останніми роками набуває популярності «діамантовий шлях» — публікація у журналах, які не стягують оплату ні з авторів, ні з читачів, фінансуються за рахунок інституційної підтримки [15].

Система ліцензій Creative Commons (CC), розроблена у 2002 р. за ініціативи професора Л. Лессіга, стала основним інструментом правового забезпечення відкритого доступу [20]. Ліцензії CC дозволяють авторам зберігати авторські права, водночас надаючи користувачам певні права на використання творів на заздалегідь визначених умовах.

Таблиця 1

Типи ліцензій Creative Commons [5, с. 170-171]

Назва ліцензії CC	Опис ліцензії CC
CC BY 4.0 	<p>Можна вільно: поширювати — копіювати і розповсюджувати матеріал у будь-якому вигляді чи форматі для будь-яких цілей, навіть комерційних; змінювати — реміксувати, трансформувати і брати матеріал за основу для будь-яких цілей, навіть комерційних.</p> <p>На умовах: зазначення авторства – потрібно зазначити автора, розмістити посилання на ліцензію та вказати чи було внесено зміни до твору; без додаткових обмежень – не можна висувати додаткові умови або застосовувати технологічні засоби захисту, що обмежують права інших на дії дозволені ліцензією</p>
CC BY-SA 4.0 	<p>Можна вільно: поширювати — копіювати і розповсюджувати матеріал у будь-якому вигляді чи форматі для будь-яких цілей, навіть комерційних; змінювати — реміксувати, трансформувати і брати матеріал за основу для будь-яких цілей, навіть комерційних.</p> <p>- На умовах: зазначення авторства – потрібно зазначити автора, розмістити посилання на ліцензію та вказати чи було внесено зміни до твору; поширення на умовах — якщо ви реміксуєте, трансформуєте матеріал, засновуєте свій твір на матеріалі, ви повинні розповсюджувати свої твори на умовах тієї ж ліцензії, що й оригінал; без додаткових обмежень – не можна висувати додаткові умови або застосовувати технологічні засоби захисту, що обмежують права інших на дії дозволені ліцензією</p>
CC BY-ND 4.0	<p>Можна вільно: поширювати — копіювати і розповсюджувати матеріал у будь-якому вигляді чи форматі для будь-яких цілей, навіть комерційних.</p>

Назва ліцензії CC	Опис ліцензії CC
	<p>- На умовах: зазначення авторства – потрібно зазначити автора, розмістити посилання на ліцензію та вказати чи було внесено зміни до твору; без похідних – якщо ви реміксуєте, трансформуете матеріал, засновуєте свій твір на матеріалі, ви не можете розповсюджувати модифікований матеріал; без додаткових обмежень – не можна висувати додаткові умови або застосовувати технологічні засоби захисту, що обмежують права інших на дії дозволені ліцензією</p>
<p>CC BY-NC 4.0</p> 	<p>Можна вільно: поширювати — копіювати і розповсюджувати матеріал у будь-якому вигляді чи форматі; змінювати — реміксувати, трансформувати, і брати матеріал за основу.</p> <p>- На умовах: зазначення авторства – потрібно зазначити автора, розмістити посилання на ліцензію та вказати чи було внесено зміни до твору; некомерційна – не можна використовувати матеріал для комерційних цілей; без додаткових обмежень – не можна висувати додаткові умови або застосовувати технологічні засоби захисту, що обмежують права інших на дії дозволені ліцензією</p>
<p>CC BY-NC-SA 4.0</p> 	<p>Можна вільно: поширювати — копіювати і розповсюджувати матеріал у будь-якому вигляді чи форматі; змінювати — реміксувати, трансформувати, і брати матеріал за основу.</p> <p>На умовах: зазначення авторства – потрібно зазначити автора, розмістити посилання на ліцензію та вказати чи було внесено зміни до твору; некомерційна – не можна використовувати матеріал для комерційних цілей; поширення на умовах — якщо ви реміксуєте, трансформуете матеріал, засновуєте свій твір на матеріалі, ви повинні розповсюджувати свої твори на умовах тієї ж ліцензії, що й оригінал; без додаткових обмежень – не можна висувати додаткові умови або застосовувати технологічні засоби захисту, що обмежують права інших на дії дозволені ліцензією</p>
<p>CC BY-NC-ND 4.0</p> 	<p>Можна вільно: поширювати — копіювати і розповсюджувати матеріал у будь-якому вигляді чи форматі.</p> <p>На умовах: зазначення авторства – потрібно зазначити автора, розмістити посилання на ліцензію та вказати чи було внесено зміни до твору; некомерційна – не можна використовувати матеріал для комерційних цілей; без похідних – якщо ви реміксуєте, трансформуете матеріал, засновуєте свій твір на матеріалі, ви не можете розповсюджувати модифікований матеріал; без додаткових обмежень – не можна висувати додаткові умови або застосовувати технологічні засоби захисту, що обмежують права інших на дії дозволені ліцензією</p>

Більшість фінансуючих організацій та ініціатив відкритого доступу, зокрема Plan S, рекомендують використання ліцензії CC BY як такої, що найбільше відповідає принципам відкритої науки [23]. Дослідження показують, що публікації з ліцензією CC BY отримують більше цитувань порівняно з більш обмежувальними ліцензіями [22].

Станом на 2025 р. більшість провідних українських університетів мають власні положення про інституційні репозитарії, однак комплексні політики відкритого доступу, що охоплюють всі аспекти наукової комунікації, зали-

шаються рідкістю. Аналіз показує, що українські університети переважно зосереджуються на технічних аспектах функціонування репозитаріїв, тоді як питання ліцензування, збереження авторських прав та дотримання принципів FAIR часто залишаються поза увагою.

Національний університет «Києво-Могилянська академія» є одним з лідерів у впровадженні відкритого доступу в Україні. Університет підтримує інституційний репозитарій eKMAIR, що функціонує з 2009 р., та активно просуває принципи відкритої науки. НаУКМА є членом SPARC Europe та бере участь у міжнародних ініціативах з розвитку відкритого доступу [8].

Київський національний університет імені Тараса Шевченка підтримує електронний архів наукових публікацій, який індексується у міжнародних базах даних. Львівський національний університет імені Івана Франка розвиває систему електронних ресурсів, що включає репозитарій та електронну бібліотеку. Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна має репозитарій, що містить значну колекцію наукових праць співробітників університету.

University College London (UCL) впровадив комплексну політику відкритого доступу, що включає обов'язкове депонування всіх рецензованих публікацій у репозитарії UCL Discovery. Політика передбачає застосування стратегії збереження прав (rights retention): при поданні до журналу автори зобов'язані додавати до рукописів заяву про збереження права на відкритий доступ під ліцензією CC BY незалежно від політики видавця [27].

University of Cambridge підтримує репозитарій Apollo, що регулюється певними вимогами до відкритого доступу для різних типів публікацій. Університет є членом cOAlition S та активно впроваджує вимоги Plan S для фінансованих досліджень. Університет також розвиває сервіси підтримки управління дослідницькими даними, включаючи консультації щодо планів управління даними та ліцензування [30].

Важливою особливістю британської системи є роль UK Research and Innovation (UKRI) — національного агентства, яке з 2022 р. вимагає відкритий доступ до всіх фінансованих публікацій. Університети Великої Британії адаптували свої політики до вимог UKRI, створивши механізми фінансування APC та підтримки авторів у виконанні вимог відкритого доступу.

Німецьке законодавство передбачає право вторинної публікації (Zweitveröffentlichungsrecht), закріплене у §38 Закону про авторське право [9]. Це право дозволяє авторам наукових статей, створених у рамках дослідницької діяльності, що фінансується переважно з державних коштів, розміщувати рукописи у відкритому доступі через 12 місяців після першої публікації.

Нідерланди демонструють один з найбільш амбітних підходів до відкритого доступу в Європі. Національний план «100% Open Access» передбачав досягнення повного відкритого доступу до всіх наукових публікацій до 2020 р. Хоча цю мету не було досягнуто повністю, Нідерланди залишаються серед лідерів за часткою публікацій у відкритому доступі [26].

Університети Нідерландів активно використовують трансформаційні угоди з видавцями, що дозволяють авторам публікувати у відкритому доступі без додаткової оплати. Консорціум UKB (Samenwerkingsverband Universitaire Bibliotheken) проводить переговори з видавцями від імені університетів та дослідницьких установ. Національна стратегія також включає підтримку «діамантового» відкритого доступу та розвитку інфраструктури відкритих даних [28].

Фінляндія має чітко сформульовану національну політику відкритого доступу, що координується Міністерством освіти і культури. Мережа бібліотек фінських університетів (Finnish University Libraries Network – FUN) відіграє ключову роль у просуванні відкритого доступу та веденні переговорів з видавцями. Фінські університети активно впроваджують стратегію збереження прав та забезпечують підтримку авторів через бібліотечні сервіси [16].

Норвегія є членом cOAlition S та активно впроваджує вимоги Plan S. Норвезька дослідницька рада (Research Council of Norway) вимагає відкритого доступу до всіх фінансованих публікацій. Норвезькі університети підтримують національний реєстр наукових публікацій (Cristin) та систему оцінювання публікаційної активності, що враховує відкритий доступ як критерій якості [31].

Порівняльний аналіз засвідчує суттєві відмінності між українськими та європейськими університетами у підходах до політик відкритого доступу. Європейські університети, як правило, мають комплексні політики: обов'язкове депонування публікацій, вимоги до ліцензування, стратегії збереження авторських прав, управління дослідницькими даними, фінансування відкритого доступу, механізми моніторингу та звітності [21].

Українські університети переважно обмежуються положеннями про функціонування репозитаріїв, що регламентують технічні аспекти депонування, але не встановлюють чітких вимог щодо обов'язковості відкритого доступу, використання ліцензій та збереження авторських прав. За дослідженням С. Назаровець та Т. Борисової лише близько 20% українських університетів мають формалізовану політику відкритого доступу порівняно з понад 80% університетів у країнах Західної Європи [3].

За даними OpenDOAR (Directory of Open Access Repositories), станом на 2025 р. в Україні зареєстровано понад 100 інституційних репозитаріїв, що свідчить про значний розвиток інфраструктури. Більшість українських репозитаріїв використовують платформу DSpace, яка є стандартом де-факто для академічних репозитаріїв [4]. Однак наповнення репозитаріїв залишається нерівномірним: деякі містять десятки тисяч документів, тоді як інші — лише кілька сотень.

Європейські репозитарії, як правило, краще інтегровані з національними та міжнародними агрегаторами (OpenAIRE, CORE, BASE). Вони забезпечують метадані, включаючи інформацію про фінансування, ідентифікатори авторів (ORCID), ліцензії та зв'язки з дослідницькими даними. Українські репозитарії

поступово покращують якість метаданих, однак рівень інтеграції з міжнародними системами залишається недостатнім [1].

Аналіз показує значні відмінності у практиках ліцензування. Європейські університети та фінансуючі організації активно просувають ліцензію CC BY як стандарт для наукових публікацій. У контексті Plan S використання CC BY є обов'язковим для фінансованих досліджень. Автори мають чітке розуміння своїх прав та можливостей вибору ліцензії.

В українському контексті практика ліцензування Creative Commons залишається обмеженою. Більшість публікацій в репозитаріях не мають чітко визначеної ліцензії або використовують традиційний підхід «усі права захищено». Це обмежує можливості повторного використання та не відповідає вимогам міжнародних ініціатив відкритого доступу. Ситуація частково пояснюється недостатньою поінформованістю авторів та відсутністю інституційної підтримки ліцензування.

Управління дослідницькими даними (Research Data Management, RDM) є сферою, де розрив між європейськими та українськими університетами особливо помітний. Європейські університети активно впроваджують принципи FAIR, створюють спеціалізовані сервіси підтримки RDM, навчають дослідників складанню планів управління даними та забезпечують інфраструктуру для зберігання та обміну даними.

В Україні управління дослідницькими даними перебуває на початковому етапі розвитку. Більшість університетів не мають спеціалізованих політик або сервісів RDM. Принципи FAIR залишаються маловідомими широкому колу дослідників. Однак участь українських науковців у європейських проектах, зокрема, Horizon Europe, поступово сприяє поширенню практик управління даними.

Одним із основних викликів для впровадження відкритого доступу є фінансування витрат на публікацію. У моделі «золотого» відкритого доступу автори або їх установи сплачують видавцям за забезпечення відкритого доступу, що може становити від кількох сотень до кількох тисяч євро за статтю. Для українських університетів із обмеженими бюджетами це створює серйозні фінансові труднощі.

Незважаючи на гармонізацію українського законодавства з директивами ЄС, залишаються прогалини у правовому регулюванні відкритого доступу. Відсутність права вторинної публікації, нечіткість положень про вільне використання у наукових цілях та складнощі з практичним застосуванням ліцензій Creative Commons створюють правову невизначеність для авторів та установ.

Необхідним є подальший розвиток законодавства у напрямі закріплення права вторинної публікації, чіткого визначення обсягу винятків для наукових досліджень та стимулювання використання відкритих ліцензій. Важливу роль має відігравати роз'яснювальна робота щодо правових аспектів відкритого доступу серед наукової спільноти.

Впровадження відкритого доступу потребує змін у культурі наукової комунікації. Традиційна система оцінювання наукової діяльності, що базується на публікаціях у «престижних» журналах з високим імпаکت-фактором, часто суперечить принципам відкритого доступу. Дослідники можуть сприймати відкритий доступ як загрозу для своєї кар'єри або не розуміти його переваг.

Європейські ініціативи, такі як Декларація DORA (San Francisco Declaration on Research Assessment) та Угода про реформування дослідницької оцінки [10], спрямовані на зміну системи оцінювання в напрямі визнання різноманітних результатів дослідницької діяльності та практик відкритої науки. Українські університети мають долучитися до цих ініціатив та переглянути внутрішні критерії оцінювання.

Євроінтеграційні прагнення України створюють потужні стимули для розвитку відкритого доступу. Участь у програмі Horizon Europe передбачає дотримання суворих вимог щодо відкритого доступу та управління дослідницькими даними. Асоціація з Європейським дослідницьким простором вимагає гармонізації національної політики з європейськими стандартами відкритої науки.

Перспективними напрямками є розвиток національної інфраструктури відкритої науки, інтеграція українських репозитаріїв з Європейською хмарою відкритої науки (European Open Science Cloud – EOSC), впровадження принципів FAIR для дослідницьких даних, розбудова мережі управління даними та спеціалістів з відкритого доступу, участь у міжнародних ініціативах та мережах (SPARC Europe, COAR, OpenAIRE).

Висновки. Отже, баланс між відкритістю наукових даних та захистом авторських прав є ключовим питанням сучасної наукової комунікації. Міжнародні ініціативи (BOAI, Berlin Declaration, Plan S) та система ліцензій Creative Commons створили правові та організаційні механізми для реалізації принципів відкритого доступу при збереженні авторських прав.

Європейські університети мають розвинені комплексні політики відкритого доступу, що охоплюють публікації та дослідницькі дані, забезпечені фінансовою підтримкою та інтегровані з національними та європейськими ініціативами. Ключовими елементами є обов'язкове депонування, стратегії збереження прав, впровадження принципів FAIR та підтримка некомерційних моделей публікації. Українські університети перебувають на етапі формування політик відкритого доступу. Наявна інфраструктура репозитаріїв потребує покращення якості метаданих, впровадження практик ліцензування та інтеграції з міжнародними системами. Відсутність комплексних інституційних політик та обмежене фінансування залишаються основними перешкодами.

Євроінтеграційний вектор України створює потужні стимули для розвитку відкритої науки. Участь у Horizon Europe та асоціація з Європейським дослідницьким простором вимагають дотримання європейських стандартів відкритого доступу, що сприятиме модернізації української наукової комунікації.

Література:

1. Відкриті наукові практики: навчальний посібник / ОПТИМА (Відкриті практики, прозорість та доброчесність для сучасної вищої школи). Львів, 2023. 559 с. https://ipnu.ua/sites/default/files/2023/pages/22083/optima-wp3-handbook-redfull12012023v102_0.pdf
2. Директива Європейського парламенту і Ради (ЄС) 2019/790 від 17 квітня 2019 року про авторське право і суміжні права на Єдиному цифровому ринку та про внесення змін до директив 96/9/ЄС та 2001/29/ЄС. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_022-19#Text
3. Назаровець С., Борисова Т. Відкритий доступ до наукових цитувань: практичний посібник: [препринт]. Київ: ДНТБ України, 2019. 33 с. <https://doi.org/10.5281/zenodo.2553994>
4. Новицький С.В. OpenDOAR як система підтримки наукових досліджень. *Збірник матеріалів Звітної наукової конференції Інституту інформаційних технологій і засобів навчання НАПН України / ІТЗН НАПН України*. Київ, 2019. С. 128-131. https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/716275/1/Novytsky_V2.pdf
5. Приходькіна Н. Захист прав інтелектуальної власності у контексті оцінювання якості дослідницької діяльності в умовах відкритої науки. *Оцінювання якості дослідницької діяльності університетів на основі принципів і підходів відкритої науки*: монографія. / І. Драч, О. Петроє, О. Бородієнко, Н. Приходькіна, І. Регейло, М. Саюк, О. Слободянюк; за ред. І. Драч, О. Петроє. Київ : Інститут вищої освіти НАПН України, 2024. С. 156-182. DOI: <https://doi.org/10.31874/978-617-7486-47-2-2024>
6. Про авторське право і суміжні права: Закон України № 2811-І. 2023. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text>
7. Про наукову і науково-технічну діяльність: Закон України № 848-VIII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19#Text>
8. Ярошенко Т. Відкритий доступ, відкрита наука, відкриті дані: як це було і куди йдемо: (до 20-ліття Будапештської ініціативи Відкритого доступу). *Український журнал з бібліотекознавства та інформаційних наук*. 2021. № 8. С. 10–26. <https://doi.org/10.31866/2616-7654.8.2021.247582>
9. Act on Copyright and Related Rights (Urheberrechtsgesetz – UrhG). https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_urhg/englisch_urhg.html
10. Agreement for Reforming Research Assessment (ARRA). https://www.oecd.org/en/publications/access-to-public-research-data-toolkit_a12e8998-en/agreement-for-reforming-research-assessment-arra_932bf4a8-en.html
11. Berlin Declaration on Open Access to Knowledge in the Sciences and Humanities. 2003. <https://openaccess.mpg.de/Berlin-Declaration>
12. Budapest Open Access Initiative. 2002. <https://www.budapestopenaccessinitiative.org/read/>
13. Council of the European Union. Council conclusions on high-quality, transparent, open, trustworthy and equitable scholarly publishing. 2023. <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-9616-2023-INIT/en/pdf>
14. European Commission: Communication from the commission to the european parliament, the council, the European economic and social committee and the committee of the regions. Brussels. 2012. <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2012:0401:FIN:EN:PDF>
15. Fuchs C., Sandoval M. The diamond model of open access publishing: Why policy makers, scholars, universities, libraries, labour unions and the publishing world need to take non-commercial, non-profit open access serious. *Communication Capitalism & Critique Open Access Journal for a Global Sustainable Information Society*. 2013. Vol. 11(2). P. 428–443. <https://doi.org/10.31269/vol11iss2pp428-443>
16. FUN. Finnish University Libraries' Network. <https://yliopistokirjastot.fi/en/aboutus/>
17. GO FAIR. FAIR Principles. <https://www.go-fair.org/fair-principles/>
18. Harnad S., Brody T., Vallières F., Carr L., Hitchcock S. et al. The Access/Impact Problem and the Green and Gold Roads to Open Access. *Serials Review*. 2004. Vol. 30. Issue 4. Pages 310-314. <https://doi.org/10.1016/j.serrev.2004.09.013>

19. Horizon Europe (HORIZON). Model Grant Agreement. Version 1.1. 2021. https://ec.europa.eu/info/funding-tenders/opportunities/docs/2021-2027/horizon/agr-contr/unit-mga_he_v1.1_en.pdf
20. Lessig L. *Free Culture: How Big Media Uses Technology and the Law to Lock Down Culture and Control Creativity*. New York: Penguin Press, 2004. 345 p. https://www.researchgate.net/publication/28802969_Free_Culture
21. Pinfield S., Salter J., Bath P. A. A 'Gold-centric' implementation of open access: Hybrid journals, the 'total cost of publication,' and policy development in the UK and beyond. *Journal of the Association for Information Science and Technology*. 2017. Vol. 68(9). P. 2248–2263. <https://doi.org/10.1002/asi.23742>
22. Piwowar H., Priem J., Larivière V., Alperin J. P. The state of OA: a large-scale analysis of the prevalence and impact of Open Access articles. *Scholarly Research and Information*. 2020. Vol. 2(4). 228-247. <https://doi.org/10.24108/2658-3143-2019-2-4-228-247>
23. Plan S: FAQ - Rights & licences. <https://www.coalition-s.org/faq-theme/rights-licences/>
24. Plan S: Principles and Implementation. <https://www.coalition-s.org/addendum-to-the-coalition-s-guidance-on-the-implementation-of-plan-s/principles-and-implementation/>
25. Plan S: What is cOAlition S? <https://www.coalition-s.org/about/>
26. Shaping the future of open access publishing in the Netherlands: call for researchers' input. <https://www.openaccess.nl/en/events/shaping-the-future-of-open-access-publishing-in-the-netherlands-call-for-researchers-input>
27. UCL. REF 2029: research excellence framework. <https://www.ucl.ac.uk/library/open-science-research-support/open-access/>
28. UKB. Mission and Priorities. <https://ukb.nl/en/about-ukb/mission-and-ambitions/>
29. UKRI. Advancing knowledge, improving lives, driving growth. <https://www.ukri.org>
30. University of Cambridge. Open Access at Cambridge. <https://osc.cam.ac.uk/open-access/>
31. University of Inland Norway. Report research findings in Cristin. <https://www.inn.no/english/>
32. Wilkinson, M., Dumontier, M., Aalbersberg, I. et al. The FAIR Guiding Principles for scientific data management and stewardship. *Scientific Data*. 2016. Vol. 3. <https://doi.org/10.1038/sdata.2016.18>

References:

1. Vidkryti naukovi praktyky: navchalnyi posibnyk [Open Scientific Practices: A Textbook] / OPTIMA (Vidkryti praktyky, prozorist ta dobrochesnist dlia suchasnoi vyshchoi shkoly). Lviv, 2023. https://lpnu.ua/sites/default/files/2023/pages/22083/optima-wp3-handbook-redfull12012023v102_0.pdf [in Ukrainian].
2. Dyrektyva Yevropeiskoho parlamentu I Rady (IeS) 2019/790 vid 17 kvitnia 2019 roku pro avtorske pravo i sumizhni prava na Yedynomu tsyfrovomu rynku ta pro vnesennia zmin do dyrektyv 96/9/IeS ta 2001/29/IeS [Directive (EU) 2019/790 of the European Parliament and of the Council of 17 April 2019 on copyright and related rights in the Digital Single Market and amending Directives 96/9/EC and 2001/29/EC]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_022-19#Text [in Ukrainian].
3. Nazarovets S., Borysova T. (2019). Vidkrytyi dostup do naukovykh tsytuvan. Praktychnyi posibnyk: [preprint] [Open Access to Scientific Citations. Practical Guide: preprint]. Kyiv: DNTB Ukrainy. <https://doi.org/10.5281/zenodo.2553994> [in Ukrainian].
4. Novytskyi S. V. (2019). OpenDOAR yak systema pidtrymky naukovykh doslidzhen [OpenDOAR as a Research Support System]. *Zbirnyk materialiv Zvitnoi naukovoї konferentsii Instytutu informatsiinykh tekhnolohii i zasobiv navchannia NAPN Ukrainy -- Proceedings of the Reporting Scientific Conference of the Institute of Information Technologies and Learning Tools of NAES of Ukraine*. Kyiv, (pp. 128-131). https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/716275/1/Novytsky_V2.pdf [in Ukrainian].

5. Prykhodkina N. (2024). Zakhyst prav intelektualnoi vlasnosti u konteksti otsiniuvannia yakosti doslidnytskoi diialnosti v umovakh vidkrytoi nauky [Protection of Intellectual Property Rights in the Context of Research Quality Assessment in Open Science]. *Otsiniuvannia yakosti doslidnytskoi diialnosti universytetiv na osnovi pryntsypiv i pidkhodiv vidkrytoi nauky: monohrafiia -- Assessment of University Research Quality Based on Open Science Principles and Approaches: monograph* / I. Drach, O. Petroie, O. Borodiienko, N. Prykhodkina, I. Reheilo, M. Saiuk, O. Slobodianiuk; za red. I. Drach, O. Petroie. Kyiv: Instytut vyshchoi osvity NAPN Ukrainy, (pp. 156-182). DOI: <https://doi.org/10.31874/978-617-7486-47-2-2024> [in Ukrainian].

6. Pro avtorske pravo i sumizhni prava: Zakon Ukrainy № 2811-I [On Copyright and Related Rights: Law of Ukraine No. 2811-I]. 2023. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text> [in Ukrainian].

7. Pro naukovu i naukovo-tekhnichnu diialnist: Zakon Ukrainy № 848-VIII [On Scientific and Scientific-Technical Activity: Law of Ukraine No. 848-VIII]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19#Text> [in Ukrainian].

8. Yaroshenko T. (2021). Vidkryti dostup, vidkryta nauka, vidkryti dani: yak tse bulo i kudy ydemo: (do 20-littia Budapeshtskoi initsiatyvy Vidkrytoho dostupu) [Open Access, Open Science, Open Data: How It Was and Where We Are Going: (to the 20th Anniversary of the Budapest Open Access Initiative)]. *Ukrainskyi zhurnal z bibliotekoznavstva ta informatsiinykh nauk -- Ukrainian Journal of Library and Information Sciences* (Vols. 8), (pp. 10–26). <https://doi.org/10.31866/2616-7654.8.2021.247582> [in Ukrainian].

9. Act on Copyright and Related Rights (Urheberrechtsgesetz – UrhG). https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_urhg/englisch_urhg.html [in English].

10. Agreement for Reforming Research Assessment (ARRA). https://www.oecd.org/en/publications/access-to-public-research-data-toolkit_a12e8998-en/agreement-for-reforming-research-assessment-arra_932bf4a8-en.html [in English].

11. Berlin Declaration on Open Access to Knowledge in the Sciences and Humanities. 2003. <https://openaccess.mpg.de/Berlin-Declaration> [in English].

12. Budapest Open Access Initiative. 2002. <https://www.budapestopenaccessinitiative.org/read/> [in English].

13. Council of the European Union. (2023). Council conclusions on high-quality, transparent, open, trustworthy and equitable scholarly publishing. <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-9616-2023-INIT/en/pdf> [in English].

14. European Commission. (2012). Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. Brussels. 17.7.2012. <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2012:0401:FIN:EN:PDF> [in English].

15. Fuchs C., Sandoval M. (2013). The diamond model of open access publishing: Why policy makers, scholars, universities, libraries, labour unions and the publishing world need to take non-commercial, non-profit open access serious. *Communication Capitalism & Critique Open Access Journal for a Global Sustainable Information Society* (Vols. 11(2)), (pp. 428–443). <https://doi.org/10.31269/vol11iss2pp428-443> [in English].

16. FUN. Finnish University Libraries' Network. <https://yliopistokirjastot.fi/en/aboutus/> [in English].

17. GO FAIR. FAIR Principles. <https://www.go-fair.org/fair-principles/> [in English].

18. Harnad S., Brody T., Vallières F., Carr L., Hitchcock S. et al. (2004). The Access/Impact Problem and the Green and Gold Roads to Open Access. *Serials Review* (Vols. 30, Issue 4), (pp. 310-314). <https://doi.org/10.1016/j.serrev.2004.09.013> [in English].

19. Horizon Europe (HORIZON). Model Grant Agreement. Version 1.1. 2021. https://ec.europa.eu/info/funding-tenders/opportunities/docs/2021-2027/horizon/agr-contr/unit-mga_he_v1.1_en.pdf [in English].

20. Lessig L. (2004). *Free Culture: How Big Media Uses Technology and the Law to Lock Down Culture and Control Creativity*. New York: Penguin Press. 345 p. https://www.researchgate.net/publication/28802969_Free_Culture [in English].
21. Pinfield S., Salter J., Bath P. A. (2017). A 'Gold-centric' implementation of open access: Hybrid journals, the 'total cost of publication,' and policy development in the UK and beyond. *Journal of the Association for Information Science and Technology* (Vols. 68(9)), (pp. 2248–2263). <https://doi.org/10.1002/asi.23742> [in English].
22. Piwowar H., Priem J., Larivière V., Alperin J. P. (2020). The state of OA: a large-scale analysis of the prevalence and impact of Open Access articles. *Scholarly Research and Information* (Vols. 2(4)), (pp. 228-247). <https://doi.org/10.24108/2658-3143-2019-2-4-228-247> [in English].
23. Plan S: FAQ - Rights & licences. <https://www.coalition-s.org/faq-theme/rights-licences/> [in English].
24. Plan S: Principles and Implementation. <https://www.coalition-s.org/addendum-to-the-coalition-s-guidance-on-the-implementation-of-plan-s/principles-and-implementation/> [in English].
25. Plan S: What is cOAlition S? <https://www.coalition-s.org/about/> [in English].
26. Shaping the future of open access publishing in the Netherlands: call for researchers' input. <https://www.openaccess.nl/en/events/shaping-the-future-of-open-access-publishing-in-the-netherlands-call-for-researchers-input> [in English].
27. UCL. REF 2029: research excellence framework. <https://www.ucl.ac.uk/library/open-science-research-support/open-access/> [in English].
28. UKB. Mission and Priorities. <https://ukb.nl/en/about-ukb/mission-and-ambitions/> [in English].
29. UKRI. Advancing knowledge, improving lives, driving growth. <https://www.ukri.org> [in English].
30. University of Cambridge. Open Access at Cambridge. <https://osc.cam.ac.uk/open-access/> [in English].
31. University of Inland Norway. Report research findings in Cristin. <https://www.inn.no/english/> [in English].
32. Wilkinson M., Dumontier M., Aalbersberg I. et al. (2016). The FAIR Guiding Principles for scientific data management and stewardship. *Scientific Data* (Vols. 3). <https://doi.org/10.1038/sdata.2016.18> [in English].